

Modernus lietuviškasis identitetas – šimtmetį at/kuriama tradicija

Andreas Roepstorff, Aušra Simoniukštytė

1988–1990 m. politinius įvykius Lietuvoje nulėmė daugmaž vieninga lietuviškumo vizija, kurios formavimasis prasidėjo daugiau nei prieš šimtmetį. Ją išrutuliojo tiek atvykę *lietuvių* tyrinėti svetimtaučiai lingvistai ir etnologai, tiek vietiniai gyventojai, ėmę tapatintis su *lietuviais*.

Šio straipsnio tikslas – paanalizuoti bene svarbiausiais lietuvių nacionalinio identiteto elementais laikomus santykio su gamta bei istorijos supratimo naratyvinius blokus, kaip jie įgalino išskleisti tautą laike ir erdvėje, specifiškai susiejant *lietuvius* su istorija ir geografija. Šie lietuviškosios savivokos elementai pasirodė stebėtinai tvarūs įvairiausių politinių procesų fone, todėl dar vienu XX a. lietuvių nacionalinio identiteto bruožu laikytina nenutrūkstama ir kaskart vis nauja pačios lietuviškumo tradicijos išrastis. Tai leidžia lietuviškumo atvejį traktuoti kaip tipinį, bet kartu ir ypatingą tautų, kaip modernių įsivaizduojamų bendruomenių, fenomeno pavyzdį: jos išlieka tvarios, sykiu nuolat kisdamos.

Andreas Roepstorff, Aarhus'o universitetas, Etnografijos ir socialinės antropologijos departamentas, Moesgard, DK-8270 Hojbjerg, Danija, el. paštas: etnoroep@au.dk

Aušra Simoniukštytė, Vilniaus universitetas, Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra, Socialinės antropologijos ir etnologijos centras, Universiteto 7, LT-2734 Vilnius, el. paštas: ausra.simoniukstyte@if.vu.lt

XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje ir dešimtojo pradžioje Lietuva, nuo 1940 m. viena iš Sovietų Sąjungos respublikų Pabaltijyje, vėl galingai įsiveržė į Europos sceną kartu su kitais pripažinimo ir nepriklausomybės siekiančiais naujais tarptautinių santykių subjektais. Tuo „vėl“ siekiama pabrėžti, kad panašų telkimąsi į *lietuvių tautą* įmanu aptikti ir beveik lygiai prieš šimtmetį – šis faktas iš toliau įvykius stebėjusius amžininkus nustebino daug labiau nei patys devintojo dešimtmečio įvykiai. Straipsnyje bus argumentuojama, jog daugeliui lietuvių įprastos tautos sampratos formavimasis, taip valingai ir aiškiai pademonstruotas devintajame dešimtmetyje, prasidėjo dar prieš šimtmetį. Būtent tuo metu buvo grindžiama moderni lietuvių tautos idėja. Ji išsirutuliojo sąveikaujant aprašymams ir apibrėžtims, kurias pateikė pašaliečiai, daugiausia lingvistai ir etnologai, atvykę tyrinėti *lietuvių*, ir vietos gyventojai, su *lietuvių* kategorija ėmę tapatintis. Vis dėlto anuomet anaip tol nebuvo akivaizdu, jog kažkas, kas yra dar tik vadinama *lietuvių tauta*, kada nors bus įkūnyta tikrovėje.

Straipsnyje taip pat bus bandoma identifikuoti svarbiausiais lietuvių nacionalinio identiteto koncepcijoje laikomus tautinio tapatumo elementus, ypatingą dėmesį skiriant tokiems naratyviniams blokams kaip santykis su gamta bei istorijos supratimas, nes būtent šie tautinio naratyvo komponentai ypatingu būdu susieja *lietuvius* su laiku ir erdve, istorija bei geografija. Be to, šie komponentai pasirodė stebėtinai tvarūs, nepaisant regione vykusių audringų politinių ir istorinių procesų. Per visą XX amžių jie buvo *lietuvių* įvairiškai puoselėjami bei tyrinėjami. Tai įgalino abstrakčios ir virtualios tautos sampratos konkrečią artikuliaciją bei išraišką – pratęsiant ir išskleidžiant ją permainingame laike ir erdvėje. Taigi semantinė identiteto erdvė buvo formuojama ne tik įsivaizduojamai tautai, bet ir tiems, kurie su ja tapatinosi; ir tai, aišku, vyko ne vien tik prieš pirmąją nepriklausomybę ar jos metu (1918–1940), bet ir sovietmečiu. 1980-ųjų pabaigoje lietuvių identitetas buvo savitu, ypatingu būdu. Jis atrodė stabilus, palyginti neginčytinas ir bendras daugumai lietuvių ir sykiu patiriamas kaip privatus ir nelegalus Sovietų Sąjungoje. Daugumos lietuvių išpažįstama, daugiau mažiau vieninga lietuviškumo vizija, autorių manymu, buvo būtina išankstinė sąlyga, lėmusi devintojo dešimtmečio pabaigoje kilusio sąjūdžio fokusavimąsi ties nacionaliniais tikslais. Šiaip ar taip, nors svarbiausi lietuvių identiteto koncepcijos elementai išliko pastovūs, tačiau, turint omenyje istorinius ir politinius procesus šiame regione, dar vienu nacionalinio identiteto bruožu XX amžiuje įmanu laikyti kone nenutrūkstamą ir kaskart naują pačios lietuviškumo tradicijos išraišką. Todėl lietuvių atvejis atrodo esąs tipinis, bet tuo pat metu tam tikra prasme ir kraštutinis visuotinio fenomeno, būdingo tautų „įsivaizdavimui“, pavyzdys: jos išlieka tvarios ir sykiu be perstogės kinta. Kaip tuomet galima būtų analitiškai suprasti tokią tautų buvimo būdą?

Kaip atpažinti *lietuvi*

1990 m. paskelbus antrą kartą Lietuvos nepriklausomybę, Lietuvos filosofijos, sociologijos ir teisės institutas ėmėsi iniciatyvos aprašyti etninę šalies sudėtį. Vienas labiausiai ginčijamų regionų buvo sostinė Vilnius ir tos jo sritys, kur gyventojų daugumą sudarė įvairios slaviškai kalbančių žmonių grupės. Dalis jų į šį regioną, daugiausia į Vilnių ir kitus miestus, atvyko sovietmečiu. Tuo tarpu kiti čia gyveno gerokai ilgiau, ir jų šeimų istorijos bei asmeniniai identitetai, galima sakyti, buvo tokie pat sudėtingi, kaip ir šio regiono istorija. Kaip žinoma, per pastarąjį šimtą metų ši teritorija ėjo iš rankų į rankas: ji priklausė ir Rusijos imperijai, ir tarpukario Lenkijai, ir sovietinei Lietuvai, o sumaištyje po Pirmojo pasaulinio karo – ir dar keliems valdytojams (Senn 1966).

Šiam tyrimui vadovavę ir jį atlikę mokslininkai rėmėsi prielaida, jog vietos slavų populiaciją sudaro kelios grupės; jog čia gyvena ne vien rusai, lenkai

ir baltarusiai, potencialiai galintys susitapatinti su atsikuriančiomis ar visai naujai įkuriamomis kaimyninėmis valstybėmis, bet ir slaviškai kalbantys vadinamieji „tuteišiai“ („čionykščiai“). Manyta, kad ši menkai išryškėjusio identiteto žmonių grupė čia gyvenusi šimtus metų ir kad galbūt kilimo jie yra lietuvių valstiečiai, per šimtmečius paversti slavais. Idant šis klausimas būtų itin atsargiai ir kruopščiai išnagrinėtas, institutas atliko pluoštą apklausų ir išleido keletą klausimynų. Tuo būdu siekta palyginti kelis etninio ir nacionalinio identiteto aspektus. Subjektyvų tautybės potyrį (klausimas „Kokios tautybės esate?“); kita vertus, objektyvų tautos aprašymą (konstatavimas „Tačiau iš tikrųjų šie žmonės yra...“).

Viename iš šių klausimynų tarp tokių klausimų kaip „Kokias savo tautos dainas mokate?“ ar „Kokią religiją išpažįstate?“ aptinkame ir 54-ąjį: „Ar mylite gamtą?“

Iš kelių pateiktų atsakymų respondentams reikėjo pasirinkti vieną:

1. Taip, myliu gamtą ir siekiu glaudesnio sąlyčio su ja. 2. Nejaučiu ypatingos meilės gamtai, tačiau kartkartėmis jaučiu jos poveikį. 3. Gamta manęs neveikia, neteikiu jai ypatingos reikšmės (žr. *Anketa žitelia Vilniusa*. Institut filosofiji, sociologiji i prava. 1993).

Iš pradžių toks klausimas atrodo galbūt nesuprantamas ar netinkamas etninio ir tautinio identiteto tyrinėjimui, tačiau, kaip paaiškino vienas iš mokslininkų, jo įtraukimas į klausimyną buvo logiškai pagrįstas. Šiuo klausimu, be kitų, ketinta patikrinti, ar tik dalis respondentų „iš tikrųjų“ nėra suslavinti lietuviai. Buvo kliaujamasi hipoteze neva lietuviai iš kitų regiono žmonių išsiskirsia ypatingai glaudžiu santykiu su gamta. Čia verta pakartoti tyrinėtojų tuometinių argumentų seką: lietuviai buvę paskutiniai Europos pagony; ikikrikščioniškajam lietuvių tikėjimui būdingas ypatingas santykis su gamta; taigi ryškių šio tikėjimo bruožų turbūt bus galima aptikti ir XX–XXI amžių sąvartoje. Kitaip sakant, buvo tikimasi, kad šį artumo gamtai bruožą vietiniai „lietuviai“, net ir pakeitę kalbą bei subjektyviai save priskiriantys kitam tautiniam identitetui, galbūt dar bus išsaugoję.

Nesame susipažinę su klausimyno analize, net nežinome, ar ji buvo atlikta, tačiau faktiniai apklausos rezultatai čia diskutuojamiems klausimams nėra tokie svarbūs. Mums rūpi tik tai, jog, sudarant klausimyną, lietuviams klasifikuoti pasinaudota dviem pačių lietuvių diskurso apie išivaizduojamąjį *lietuviškumą* elementais: pasakojimais apie ypatingą lietuvių santykį su gamta ir pagoniškas tautos šaknis¹. Kitaip tariant, šis klausimynas nėra tik neutralus

¹ Vėliau aptarsime kitus šio diskurso komponentus, kaip antai: 1) viduramžių istorija – šlovingas aukso amžius, kai Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė buvo didžiausia Rytų Europos imperija; 2) unikali kalba, laikoma archaiškiausia indoeuropiečių kalba; 3) savita žemdirbių kultūra, jos ritualai ir kt. Šiame sąrašė taip pat reikėtų nurodyti ir Katalikų Bažnyčią, kuri priešingai nei Lenkijoje netapo, mūsų manymu, centriniu nacionalinės savimonės elementu.

tam tikro regiono etninės ir kultūrinės sudėties aprašymas. Tokios sudėties modelis jau yra įmontuotas pačioje klausimyno struktūroje bei sumanyme. Tariant C. Geertzo žodžiais, tikrovės modelis sykiu yra ir modelis tikrovei (Geertz 1966: 93–94), t.y. tikrovės modelis tuo pat metu tampa sektinu pavyzdžiu, pagal kurį tikrovė yra toliau kuriama bei modeliuojama. Moksliniame darbe deskriptyvumo ir normatyvumo perėjimas vieno į kitą iš pradžių galbūt atrodo netikėtas, tačiau būtent aprašymo ir norminimo transpozicija būdinga painiai diskusijai apie lietuvių savitumą. Sykį inicijuota XIX a. viduryje, šio klausimo svarstyba visada vienu ypu aprėpdavo gamtą ir kultūrą, istoriją ir identitetą, aprašymą ir įnorminimą.

Toliau bandysime pasiaiškinti, kaip galėjo atsitikti, kad XX a. pabaigoje lietuvių intelektualai vienu iš lietuvių požymių laikė ypatingą jo santykį su gamta. Ši idėja buvo lietuviškumo svarstybų šerdimi nuo to laiko, kai Lietuva 1880-aisiais iškilo kaip moderni išivaizduojama bendruomenė, tačiau ją galima aptikti ir dar anksčiau, Simono Daukanto (1793–1864), vieno iš pirmųjų reikšmingų modernaus lietuviškojo tautinio identiteto konstruotojų, raštuose. Kad visa tai suprastume, tenka padaryti keletą istorinių ekskursų, kurie leistų išivaizduoti intelektualinę ir socialinę matricą (Hacking 1998), kurioje susiformavo moderni lietuvių tautos koncepcija, kita vertus, padėtų išskirti reikšmių ansamblius, atitinkančius tam tikrą Lietuvos supratimą. Naratyvo laike turėsime persikelti į viduramžius, erdvėje – į lenkų nacionalinę istoriją, o intelektualinėje aplinkoje – į XVIII–XIX a. vokiečių *Kulturkreis* diskusijas dėl tapatybės ir kalbos. Būtent toks Lietuvos supratimas buvo efektingai politizuotas ir energingai perimtas tų žmonių, kurie XIX a. pabaigoje staiga identifikavosi su *lietuviais*. Tuo metu iškilusi drausių ir savimi pasitikinčių lietuvių grupė ėmėsi atsakomybės užpildyti semantinę *lietuvių tautos* nišą, tarp europinių tautų „pramuštą“ ir Europos šviesuomenei žinomą nuo XIX a. pradžios.

Ištara „Lietuva atsirado kaip moderni išivaizduojama bendruomenė“ iš tikrųjų liudija mus sekant Benedicto Andersono knyga „Išivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą“ (Anderson 1991). Šiame naujos mokslinės paradigmos statusą pelniusoje knygoje autorius teigia, kad *tauta* yra itin moderni sąvoka. Ji nusako anoniminių subjektų lygiaiteisį priklausymą savajai išivaizduojamai bendruomenei, kuri egzistuoja tik tol, kol egzistuoja visų ją išivaizduojančiųjų galvose. Andersonas įtikinamai parodė, jog moderniose visuomenėse tautiniai naratyvai kuria ir palaiko subtilias asmeninių ir kolektyvinių identitetų sąsajas. Ir kad išivaizduojamos bendruomenės steigti ir saugą palengvina ir propaguoja, be kita ko, tam tikros technologijos ir praktikos – nuo spaudos ir laikraščių iki gyventojų surašymo ir kartografijos.

Toliau imsime pagrįsti nuomonę, jog išivaizduojama lietuvių bendruomenė, sykį atsiradusi, per šimtą metų pademonstravo ypatingai tvirtą tolydumą bei tęstinumą. Šis tolydumas greičiausiai liko nepastebėtas daugelio pa-

šaliečių tiek Vakaruose, tiek Sovietų Sąjungoje, todėl stiprūs ir emocingi tautinio identiteto proveržiai 1980-ųjų pabaigoje – 1990 m. pradžioje buvo jiems netikėti ir stebinantys. Tačiau pripažįstant, kad tęstinumo esama, vis dėlto sunku suvokti tai, kas gi iš tikrųjų išlieka nekintama. Kas galėjo išlikti nepakitę vykstant milžiniškiems istoriniams, politiniams ir socialiniams virsmams, patirtiems nuo pirmųjų savivaldos troškimų carizmo laikais, per pirmąją nepriklausomybę 1918–1940 metais, Antrojo pasaulinio karo audrose ir per pokarinės integracijos į Sovietų Sąjungos sudėtį metus? Manytume, jog šios tvermės-kintamybės mįslės leistų imtis „tautos prigimties“ interpretacija.

Lietuva iki Lietuvos: Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos „lietuviai“ bei lenkų nacionalinio identiteto koncepcija

XIX a. pirmojoje pusėje visoje Rytų Europoje tautos idėja plito it konceptuali epidemija (Sperber 1996), skleidamasi kiekviename regione, į kurią kartą pateko.

Tačiau Rytų Europoje, kaip ir kitur (Greenfeld 1992; Kapferer 1988), būta įvairių tautos sampratų. Taigi anaiptol nebuvo aišku, kaip abstrakti tautos idėja bus interpretuojama ir pritaikoma konkrečiame kontekste, juo labiau kad ir istoriškai būta įvairių jos įprasminimo, įvilkimo į konkretų prasminį kontekstą būdų. „Lietuvos“ atvejis galėtų būti puikus to pavyzdys: juk „Lietuva“ ne tik buvo reikšminga „lietuviams“, bet ir vaidino svarbų vaidmenį lenkų nacionalinio identiteto koncepcijoje. Antai 1834 m. Adomas Mickevičius „Poną Tada“, laikomą lenkų tautiniu epu, pradeda eilėmis:

*Tėvyne Lietuva, mielesnė už sveikatą!
Kaip reik tave branginti, vien tik tas pamato,
Kas jau tavęs neteko. Nūn tave vaizduoju
Aš, ilgesy grožiu sujaudintas tavuoju.*
(V. Mykolaičio-Putino vertimas)

Kaipgi galėjo atsitikti, kad kreipimusi į Lietuvą – amžiams prarastą tėvynę prasideda vienas reikšmingiausių XIX a. vidurio įsivaizduojamos lenkų bendruomenės tekstų? Adomas Mickevičius jautėsi priklausęs senajai lietuvių-lenkų bajorijai, kuri savo identitetą išreiškė garsiaja formule *gente Lituanus, natione Polonus*. Kaip matyti iš įžanginių „Pono Tado“ eilučių, „Lietuva“ įvaizduojama kaip emocinė, romantinė praeities vieta, kuri yra pasmerkta išnykti. Dar iki „Pono Tado“ A. Mickevičius Paryžiuje sutiko James'ą Fennimore'ą Cooperį, „Paskutinio mohikano“ autorių (Schama 1995). Nesunku įžvelgti paraleles tarp lietuvių kaip kilnių, bet pasmerktų išnykti Rytų Europos „laukinių“ reprezentacijos A. Mickevičiaus poemoje ir J. F. Cooperio sukurto Amerikos indėnų paveikslo.

Daugelio A. Mickevičiaus kilmės žmonių jausmai ir požiūriai buvo panašūs. Vilnius, istorinė didžiųjų kunigaikščių sostinė, tapo svarbiu regioniniu centru vakarinėje Rusijos imperijos dalyje ir sykiu – dėl Vilniaus universiteto įtakos – lenkų nacionalizmo centru šioje imperijoje. Todėl naratyvuose apie lenkų istoriją ir paveldą Rytų Europoje Lietuva ir Vilnius ėmė vaidinti svarbų simbolinį vaidmenį: jie padėjo susieti „lenkus“ su ta daugiaetnine praeitimi, kai „lenkų“ bajorija valdė dideles Rytų Europos sritis. Šie naratyvai pasitarnavo politiškai legitimuojant tokią „Lenkiją“, kuri, kaip ir Abiejų Tautų Respublikos laikais, aprėpė ne tik etninius lenkus, bet ir lietuvius, baltarusius, ukrainiečius. Lenkijos, kaip bendrą istoriją turinčios daugiaetninės valstybės ir tikrosios lietuvių ir lenkų valstybės paveldėtojos, koncepcija buvo, kaip žinoma, itin svarbi ir po Pirmojo pasaulinio karo, vėl atsikuriant Lenkijos valstybei.

Lietuvių kalbos, kultūros ir *Volk* suradimas

Lietuva domėjosi ne tik virtuali, šalies netekusių „lenkų“ bajorų įsivaizduojama bendruomenė. Nuo XVIII a. vidurio ji tapo vokiečių akademinį sluoksnių domėjimosi objektu. Kadangi Rytų Prūsijoje gyveno viena iš lietuvių kalbos tarmių kalbanti etninė mažuma, 1723 m. Karaliaučiaus universitete pradėtas vesti lietuvių kalbos seminaras. Tai buvo padaryta daugiausia siekiant pagelbėti vokiečių Protestantų bažnyčios kunigams skleisti Evangeliją gimtąja vietos žmonių kalba. Įtvirtindami sąryšį tarp „(liaudies) kultūros“, „kalbos“, „tapatumo“ ir „reikšmės“, lietuvių poezijoje, dainose ir kalboje puikią medžiagą savo tyrinėjimams ir teorijoms aptiko Herderis (1744–1803) ir Lessingas (1729–1781) (Van Reenan 1990: 10–29). Be to, mokslinė lietuvių kalbos tyrinėjimų reikšmė itin padidėjo, kai lyginamosios lingvistikos pradininkai (kaip antai Rasmusas Raskas, Franzas Boppas ir Augustas Schleicheris) priėjo prie išvados, kad indoeuropiečių kalbos priklauso vienai šeimai ir kad lietuvių kalba galbūt yra indoeuropiečių prokalbei artimiausia gyvoji kalba. Taigi XIX a. viduryje lietuvių kalbos studijos, dažnai papildomos tarp lietuvių atliekamais lauko tyrimais, tapo ambicingų filologų ir lingvistų universitetinės programos dalimi, o lietuvių kalba, tradicijos ir kultūra buvo aptarinėjamos didesniuose Europos universitetuose, pradedant Praha, baigiant Karaliaučiumi ir Maskva.

Herderio požiūrio į kalbą kaip etniškumo ir kartu jo komunikacijos „įrankį“ bei jo *Volksseele* (tautos sielos) ir *Volksgeist* (tautos dvasios) sampratų poveikis buvo milžiniškas. Tad netrukus ir Rusijos imperijos lenkiškai kalbantys intelektualai susidomėjo valstiečių kalba bei papročiais. Toks romantinis valstietijos išaukštinimas paskatino permąstyti savojo identiteto sampratą daugelyje panaikintos Abiejų Tautų Respublikos vietų. Visų pirma teisę būti tautos dalimi imta pripažinti ne vien dvasininkams ir bajorams, bet ir žemesnės

socialinės padėties žmonėms. Bendrą su valstietija kultūrinių šaknų atradimas paskatino „nacionalinės savasties“ tyrimus, tapusius folkloro ir etninės praeities studijomis.

Pirmasis Lietuvos istoriją pagal Herderio *Volk* ir etniškumo sampratą 1822 m. ėmėsi perrašyti Simonas Daukantas (1793–1864) (Daukantas 1929).

Klausimynas, kuriuo pradėjome šį svarstymą, parodė, kokiais painiais, komplikuotais būdais nūdien tikimasi apibrėžti etninę Vilnijos gyventojų priklausomybę. Vis dėlto S. Daukanto laikais būta dar didesnės painiavos. Lietuvos bajorija kalbėjo lenkiškai, nors ir buvo išlaikiusi tam tikrą pilietinę tapatybę, grindžiamą ankstesne politine subordinacija Lietuvos didžiajam kunigaikščiui. Šią jų tapatybę trumpai išreiškia garsioji formulė *gente Lituanus, natione Polonus*. Buvusios LDK valstiečiai, kad ir kokia kalba kalbėję, paprastai buvo vadinami *litvinais*, t. y. lietuviais (iš lenkų *Litwini*). Tokią klasifikacinę schemą taikė ir A. Mickevičius. Nėra duomenų, jog patys valstiečiai tuo metu turėjo aiškią etninę tapatybę, tačiau religinis susiskirstymas, priklausomybė katalikų, stačiatikių ar unitų bažnyčioms valstiečiams save identifikuojantis vaidino svarbų vaidmenį. Tuo tarpu užsieniečiai dažnai visą Abiejų Tautų Respublikos teritoriją vadino tiesiog Lenkija, nors, tiesa, kai kurie iš jų, kaip Napoleonas, pastebėjo, jog Vilniaus ir Varšuvos „lenkai“ kiek skiriasi. Situaciją dar labiau komplikavo rusų administracijos nuostata, kai visi buvusios LDK valstiečiai buvo laikomi per prievartą polonizuotais ir į Romos katalikybę perkrikštytais slavais (ar net rusais).

S. Daukantas pritaikė naują identitetus apibrėžiančių kategorijų sistemą, remdamasis vėlgi nauju etniškumo kriterijumi – kalba. Anot jo, „tikri lietuviai“ (*rodowity litwini*) yra tie, kas moka ir kalba lietuviškai (Aleksandravičius 1993: 22). Šis apibrėžimas įgalino lietuvius atskirti ir nuo lenkiškai kalbančių bajorų, ir nuo slavų valstiečių. Maža to, S. Daukanto manymu, pagrindinė lietuvių etniškumo ir identiteto išlaikytoja bei saugotoja buvo būtent lietuvių valstietija. Jis aiškiai pritaria Herderio požiūriui į kalbą kaip etniškumo šaltinį ir jo raiškos priemonę, taigi ir valstiečių kultūrą, gyvenimo būdą, pasaulėžiūrą bei papročius laiko esminiais etniniais lietuvių *tautos* bruožais. Universalistinė elito kultūra atitinkamai įvertinama kaip „svetima“ ir atmetama. Kai žodžiu *litwini*, kuriuo anksčiau buvo apibrėžiama geografinė grupė (visi valstiečiai, gyvenę buvusioje LDK), imta nusakyti etninį-kultūrinį vienetą – lietuvius, slaviškai kalbantiems „litvinams“ teko žvalgytis kito pavadinimo. Taip jie „tapo“ baltarusiais.

S. Daukantui rūpėjo ne vien atskleisti etninį lietuvių unikalumą. Jis siekė, kad valstiečiai patys šį unikalumą suvoktų ir jo pagrindu imtų vienytis, t. y. kad iš jo rastųsi naujo tipo solidarumas. Tatai ir paskatino jį imtis rašyti istoriją *lietuviams* ir *lietuviškai*. Daukanto lietuvių istorijos versija yra beveik prototipinis moderniems laikams būdingų tautų raidos mitų pavyzdys (Smith 1986). Jo istoriniuose veikaluose aptinkami visi būdingi tautinės mitologijos

bruožai, ilgainiui tapę stabiliais lietuvių nacionalinės savimonės elementais. Pirmiausia tai etninės kilmės mitas, kuris buvo pagrįstas kai kuriais pažangiausias to meto mokslo pasiekimais, kaip antai naujausiais lyginamosios kalbotyros tyrinėjimais, apie kuriuos S. Daukantas sužinojo, be kitų, ir iš danų lingvisto Rasmuso Kristiano Rasko darbų (Daukantas 1995: 24, 26). Remdamasis pripažintu lietuvių ir sanskrito kalbų panašumu, S. Daukantas teigė indiškąją senovės lietuvių kilmę². Jis taip pat užakcentavo mistinio likiminio ryšio tarp lietuvių ir jų gimtosios gamtinės aplinkos, daugiausia miškų, idėją. Lietuvių pagoniškoji praeitis buvo vaizduojama prarastu „aukso amžiumi“, kuriame žmonės gyvenę darniai vieni su kitais ir su gamta. Šiai harmonijai pradėjus irti, prasidėjo kultūrinis ir politinis smukimas, kuris, anot S. Daukanto, yra neišvengiamai susijęs su laipsnišku gamtinio bendruomenės arealo griovimu ir nykimu³. Jo vizijoje senovės lietuviai pagonys yra dori, teisingi, nesavanaudžiai, darbštūs ir drąsūs žmonės, gyvenę socialinių laisvių ir lygybių visuomenėje, kurioje aukštesnį socialinį statusą turėjo vien išmintingi pagonių šventikai – nominalūs tų ikikrikščioniškųjų laikų valdovai. Šis „kilniųjų laukinių“ gyvenamo archaiško „rojaus“ paveikslas daug kuo panašus į A. Mickevičiaus sukurtąjį, tik šiuokart nuskamba paties „laukinio“ balsas. S. Daukantas aiškiai įvardija pirmaprados harmonijos griovėjus – tai buvę kryžiuočiai, kitaip sakant, Vakarų civilizacija ir krikščionybė. Jo manymu, Lietuvos vesternizacija ir kristianizacija paveikė visas gyvenimo sritis; dėl šių procesų atsirado socialinė nelygybė, buvo prarasta turėtoji laisvė, nes dauguma gyventojų buvo paversti baudžiauninkais, sunyko etninė kultūra, buvo suniokota gamta, ypač girios⁴.

Kritinių pastabų dėl tokio gana problemiško lietuvių kaip pirmųjų in-
doeuropiečių išivaizdavimo jau 1895 m. yra pareiškęs danų filologas Aage Meyer Benedictsenas, simpatizavęs visoms pavergtoms Europos tautoms, pra-

² Įdomu, kad indų nacionalistai neseniai taip pat „atrado“ šią giminystę, traktuodami Žalgirio mūšį kaip paskutinių Europoje išlikusių indų (t. y. lietuvių) kovą su „degeneravusiais“ krikščionimis (kryžiuočiais) (Spitz, Urban 1993).

³ Vytautas Kavolis šį „ekologinį“ motyvą „pirmajame antropologiniame lietuvių tyrinėjime“ įvertino kaip originaliausią, „bent lyginant su tuometine Vakarų Europa, lietuvių XVIII ir XIX a. kultūros modernizacijos“ aspektą (Kavolis 1994: 432). Tačiau, kaip visada būna svarstant nacionalinį identitetą, sunku pasakyti, ar ši analizė yra „tikrovės modelis“, ar „modelis tikrovei“. Ar tai neutralus S. Daukanto veikalo įvertinimas (tikrovės modelis)? O gal ekologinio mąstymo priskyrimas pirmajam lietuvių nacionalistui tėra dar vienas nacionalinio naratyvo apie lietuvių, ypatingu ir mitiniu ryšiu susisaisčiusius su gamta, pavyzdys (modelis tikrovei)? Ir galiausiai ar šis skirtumas svarbus?

⁴ Šį motyvą vėliau įvairins ne vienas lietuvių rašytojas, pavyzdžiui, Antanas Baranauskas „Anykščių šilėlyje“ (1858–1859) ir Vincas Krėvė-Mickevičius „Skerdžiuje“ (1921). Apie gamtos suvokimą lietuvių literatūroje žr.: (Kelertas 1990).

dedant Islandija ir baigiant Armėnija. Jo monografijos „Lietuva: tautos padidimas“ skyrius „Lietuvių padavimai, legendos ir liaudies vaizduotė“ prasideda tokiu programiniu pareiškimu⁵:

„Lietuva buvo ir yra eldoradas visiems lakios vaizduotės etnologams ir religijos filosofams. Sukaupę šiek tiek drąsos ir išradingumo, bet kurią paprastą ir primityvią mintį jie priskyrė lietuvių pirmąsiam mąstymui. Čia jiems buvo lemta rasti stulbinamų ryšių su visų indoeuropiečių protėvių legendomis ir mistikos pasauliu, aptikti senuosius žodžius ir papročius, kurie vedė juos gilyn į tokius pradinius ir fundamentalius dalykus, kad būta ir iki šiol esama „tikslumo nesivaikančių“ mokslininkų, kurie mano, jog lietuviai yra paskutiniai pirmąsčio žmogaus palikuonys, kurie lietuvių kalbą laiko visų indoeuropiečių kalbų motina, o lietuvių mitologiją – visų tos rasės tautų mitologijos pagrindu. Nėra abejonės, jog tai neįrodyti teiginiai ir nepagrįstos fantazijos, atsiradusios dėl viensališko žavėjimosi viskuo, kas lietuviškuose dalykuose primityvu“.

(Benedictsen)

Nepaisant herojiškų S. Daukanto pastangų, „tikriesiems lietuviams“ arba, pasak jo, lietuviškai kalbantiems valstiečiams, nelengva buvo tapti tauta, t. y. ne vien savųjų, bet ir svetimųjų vienodu mastu išivaizduojama bendruomene. Tai aiškiai matyti iš rašinių vokiečio stebėtojo, 1869 m. apsilankiusio krašte, kurio gyventojus jis buvo linkęs vadinti greičiau žemaičiais nei lietuviomis:

„Die Urbewohner des alten Herzothums sind die Samogitier, nach denen das Land seinen Namen Führt. Aber seit Jahrhunderten hat dieses Stamm die Erinnerung daran verloren; das er einst auf eigener Erde sas und seine Geschichte selbst bestimmte... Keiner [der Stamme der littauischen Volkerfamilie] hat über das Bauernthum herausbringen und ein selbständiges Staatswesen begründen können“.

(Eckardt 1869: 100)

Vis dėlto XIX a. antrojoje pusėje užmirštos praeities atsiminimus imta sparčiai gaivinti. Herderio idėjų paplitimas, garsūs svetimšaliai svečiai, susižavėję Lietuva, netruko paveikti vietinių žmonių savivoką. Tai matyti, pavyzdžiui, iš Kasarauskos, tuo metu kunigaujančio Vilniuje, laiško, kurį jis 1862 m. lenkiškai parašė vokiečių lingvistui Augustui Schleicheriui:

„Kitataučiai sąmoningai atvyksta į Lietuvą, idant atiduotų pagarbą garbingai, senai ir nuostabiai lietuvių tautai, idant susipažintų su jų kalba, gerbiama tūkstantį metų. O mes Lietuvoje, savo tautiškumo šerdyje, priešingai, gėdijamės ar nenorime pripažinti to, ką turime. Tikrai nesyk tenka drovėtis, kai svetimtaučiai *atveria mums akis* ir rodo mums mūsų lobius. Pasijunti taip, tarsi jie vieni galėtų jausti ir suvokti, kas pas mus gražu ir gera“.

(Stukas 1966: 58, kursyvas mūsų).

⁵ Vis dėlto bendras šios labai įdomios monografijos tonas rodo, kad ir pats Benedictsenas, kaip ir daugelis kitų (įskaitant ir vieno iš šio straipsnio) autorių, nesugebėjo visiškai išvengti „lietuviškų kerų“, t. y. žavėjimosi „lietuviškais dalykais“.

Susidomėjimą Lietuva svetimtaučiai parsiveždavo namo, ir kai XIX a. 8–9-ąjį dešimtmetį lietuvių jaunuoliai atvyko studijuoti į Maskvą, Peterburgą ar Kazanę, jie pateko į gyvai lietuvių kalbos klausimus diskutuojančių lingvistų ir etnologų aplinką⁶. Reikšmingiausiais turbūt laikytini lingvisto Filipo Fortunatovo lietuvių kalbai skirti seminarai, nuo 1875 m. vykę Maskvos universitete. Juose dalyvavo dauguma to meto Maskvoje studijavusių lietuvių (Van Reenan 1990). Kai kurie iš jų tapo iškiliomis figūromis Lietuvos nepriklausomybės sąjūdyje, kaip antai bendrinės lietuvių kalbos kūrėjas⁷ Jonas Jablonskis bei Jonas Basanavičius (Senn 1980), 1883 m. ėmęs leisti pirmą tautišką žurnalą lietuvių kalba „Aušra“.

Lietuva bunda

Paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais lietuvių tautos idėja plito taip sparčiai, jog šis intensyvus procesas dar ir šiandien, regis, reikalauja platesnės nei vien nacionalistinė interpretacijos. 1865 m. J. Eckardtui rašant savo pastebėjimus, jo sutikti žemaičiai nė nesuvokė pamiršę savo kaip lietuvių šlovingą istorinę praeitį. Praeitį, kurią iki tol daugiausia savinosi „lenkų“ bajorai. Kai 1862 m. aukščiau cituotą laišką rašė Kasarauskas, dauguma „lietuvių“, matyt, nė nežinojo, jog atstovauja „kultūrai“, tapusiai žymiausių Europos lingvistų ir kultūrologų tyrinėjimų objektu. Tačiau netrukus visa tai pasikeitė, ir jau 1895 m. A. M. Benedictsenas galėjo drąsiai lietuvių tautą pristatyti tokiais žodžiais:

„Daug šimtmečių ji buvo laikoma mirštančia tauta, net Europos mokslininkai, vis dar tiriantys jos kalbą, neabejodami pranašavo jai visišką išnykimą. Bet per pastaruosius metus ji netikėtai nubudo ar tuoj nubus, nepaisydama nei pranašysčių, nei niekinančios priespaudos. Ši valstiečių tauta, kurios vos septintadalis moka skaityti ar rašyti, pradeda suvokti, jog ji vis dėlto yra nacija, turinti savo kalbą ir kraštą, kuriuos reikia mylėti“.

(Benedictsen 1924: 10).

Lietuvos „sulietuvinimas“ apėmė tiek Rusijos, tiek Rytų Prūsijos lietuvius ir vyko taip sparčiai, jog tuo stebino ne tik pašalinius stebėtojus, bet ir pačius proceso dalyvius. Štai kad ir A. M. Benedictseno papasakota Rytų Prūsijos ūkininko Smalakio istorija. Išvykdamas studijuoti, jo vyriausiasis sūnus atsiveikino su vokiškai kalbančia šeima, tačiau grįžęs iš universiteto po ketverių metų jis „tėvų namuose pasijuto tarsi svetimas. Per tą laiką namai tapo lietu-

⁶ Net du struktūrinės lingvistikos pradininkai, Ferdinandas de Saussure'as (1857–1913) ir Louisas Hjelmslevas savo disertacijose tyrinėjo tam tikrus lietuvių kalbos aspektus, remdamiesi šio regiono lauko tyrimų medžiaga.

⁷ Bendrinės kalbos pagrindu Jonas Jablonskis pasirinko archaiškiausią tarmę, nes būtent jos gramatika ir žodynas buvo laikomi autentiškiausiais.

viški. Jo jaunesnieji broliai ir seserys, tėvas ir motina tarpusavyje šnekėjo kalba, kurios jis nemokėjo ir į kurią žiūrėjo su vokiečiams įprasta panieka“ (Benedictsen 1924: 169).

Dauguma šios naujosios kartos sąmoningai lietuvių apsisprendusių lietuvių buvo ūkininkai ar mokslus išėję jų vaikai, daugiau ar mažiau mokantys lietuviškai. Tačiau buvo išeivių ir iš lenkiškai kalbančių sluoksnių, kaip antai kompozitorius ir dailininkas Mikalojus Konstantinas Čiurlionis ar rašytojas Oskaras Milašius. Dažnai savo „lenkišką“ šeimų nuostabai ėmę tapatintis su lietuviais, jie kone visi turėjo vos ne nuo abėcėlės pradėti mokytis lietuvių kalbos.

„Aušros“, pirmojo periodinio leidinio lietuvių kalba pasirodymas 1883 m. yra tiek nūdienos istorikų (pvz., Senn 1980), tiek andainykščių įvykių stebėtojų (kaip kad A. M. Benedictsenas) laikomas vienu reikšmingiausių ir nemažą įtaką padariusių įvykių. Nors laikraštis išeidavo nereguliariai ir nedideliu tiražu, tačiau daugeliui „akis atvėrė“ būtent jis. Geriausiai jo poveikį iliustruoja Vinco Kudirkos (1858–1899), būsimo dar vieno svarbaus lietuviško periodinio leidinio „Varpas“ leidėjo, aprašytas „Aušros“ jam padarytas išpūdis:

„Ėmiau skubiai vartyti „Aušrą“ ir... nebeatmenu jau visko, kas paskiau su manim darėsi... Tiek pamenu, kad atsistoju, nuleidau galvą, nedrįsdamas pakelti akių į sienas mano kambarėlio... Rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: O tu, paklydėli, kur iki šiol buvai? Paskui pasidarė man taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverkiau. Gaila man buvo tų valandų, kurios negražinamai išbrauktos iš mano gyvenimo, kaip lietuvių, ir gėda, kad taip ilgai buvau apgailėtina pagėdėliu... Po to pripildė mano krūtinę rami, smagi šiluma, ir, rodos, naujos pajėgos pradėjo rasti... Rodos, užaugau išsyk, ir tas pasaulis jau man per ankštas... Pajutau save didžiu, galingu: pasijutau lietuviu esąs... neužilgo susižiedavau su Lietuvos literatūra ir iki šiai dienai savo sužadėtinės neapleidžiu“.

(Stukas 1966: 95).

Kudirka stengėsi į lietuvių mentalitetą įdiegti racionalų realizmą, tačiau pats tautinis pabudimas buvo veikiau emocinis kvietimas nei šaltas, racionalus apsisprendimas. Citata rodo, kad „tauta“ staiga tapo svarbiausiu Kudirkos gyvenimo reikalu (lietuvių literatūra) ir neatsiejama jo subjektyvumo, asmenybės dalimi. Kiti reikšmingi kultūros veikėjai yra rašę, kad patyrė panašių „apreiškimų“. Antai M. K. Čiurlionis (1875–1911), augęs lenkiškai kalbančioje šeimoje, 1906 m., jau pradėjęs mokytis lietuviškai, savo garsiajame laiške broliui aistringai teigė: „Aš esu pasiryžęs visus savo buvusius ir būsimus darbus skirti Lietuvai“ (Landsbergis 1976: 59–60; Senn 1994).

Po „Aušros“ auganti lietuvių intelektualų, susibūrusių daugiausia Vilniuje, bendruomenė įtvirtino pamatinius lietuviškojo identiteto elementus, kuriuos žaibiškai perėmė visi save tapatinę su lietuviais. Šie aktualizuojamieji lietuvių saviidentifikacijos pagrindai, regis, nesunkiai integravo didesnes ar mažesnes anksčiau aptartų naratyvų, paimtų iš dviejų skirtingų šaltinių,

galimybes. Buvo pareikšta teisė-pretenzija į Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės paveldą. Šiuo atžvilgiu lietuviai teigė savąjį identitetą varžydamiesi su „lenkais“. Kita vertus, jie pasirėmė nuo seno žinomais ir tradiciniais tapusiais pasakojimais apie „lietuvius“ kaip kilnius, mistinius Europos „laukinius“: tai žmonės, kurių ryšys su gamta – mistinis, kurių kalba seniausia ir civilizacijos beveik nepaveikta, o liaudies kultūra pati turtingiausia. Taigi abstrakti, virtuali tautos sąvoka buvo aktualizuojama gana stabiliomis naratyvinėmis formomis⁸. Ši tautiškumo koncepcija buvo tipiškas herderiškojo etnonacionalizmo pavyzdys ir sudarė kontrastą lenkų tautiškumo koncepcijai. Šiaip ar taip, ji dar greitai tapo „kūnu ir krauju“, išsikovojo teritoriją ir valstybingumą.

Antrasis Lietuvos atgimimas

Aprašant tiek XIX, tiek XX a. 9-ajame dešimtmetyje Lietuvoje vykusius procesus, buvo pasitelkiama išraiškinga „atgimimo“ metafora⁹. 1880-aisiais Lietuvą pažadino „Aušra“ ir „Varpas“, o 1988 m. liepos trečiosios vakaras galbūt bus prisimenamas kaip pirmas reikšmingas antrojo atgimimo momentas. Michailui Gorbačioviui 1985 m. tapus komunistų partijos generaliniu sekretoriumi, Sovietų Sąjungoje pasklido kalbos apie *perestroiką* (persitvarkymą). Tačiau *perestroika* kažkodėl iš pradžių tarsė nelietė Lietuvos – daugelis Lietuvos intelektualų teigė *perestroiką* jautę vykstant tik Maskvoje, Leningrade ir Taline. Vis dėlto 1988 m., prieš neeilinę XIX partijos konferenciją Maskvoje, kurioje svarbiausios temos buvo reformos, *perestroika* ir *glasnost* (viešumas), partija pakvietė įvairias visuomenines ir kūrybines organizacijas bei grupes siūlyti kandidatus į Lietuvos delegaciją (Senn 1990: 55–56). Kelis mėnesius Lietuvos rašytojų sąjunga ir kitos intelektualų organizacijos „reiškė susirūpinimą dėl aplinkos būklės Lietuvoje ir grėsmingos lietuvių kalbos ir kultūros ateities“. Jie pasmerkė „kolonijinio stiliaus“ ekologinę politiką Lietuvoje, užteršusią žemę, vandenį ir orą, pareikalavo oficialia Respublikos kalba paskelbti lietuvių kalbą, o istorijos mokymo pagrindu imti Lietuvos istoriją. Įdomu, kad šiuokart beveik žodis į žodį susirūpinta tais pačiais dalykais, dėl kurių XIX a. pirmojoje pusėje būgštavo S. Daukantas.

⁸ Labai išsamų šio pasakojimo variantą aptinkame Oskaro Milašiaus kūryboje (pvz., 1919; 1920). Jo ir S. Daukanto vizijos labai panašios, o jas atitinkančių formuluočių esame įrašę Lietuvoje net 1990-ųjų vidury. O. Milašius, rašytojas ir oficialus Lietuvos atstovas Paryžiuje, buvo vienas iš lenkų-lietuvių bajorijos atstovų, kurie visiškai identifikavosi su Lietuva. Geriau žinomas jo sūnėnas, Nobelio premijos laureatas Czesławas Miłoszas. Jo kūryboje apstu medžiagos, susijusios su šeimos istorija ir jo vaikyste „Lietuvoje“, tačiau jis priklausė tai giminės šakai, kuri identifikavosi daugiau su Lenkija.

⁹ Plg., pvz. (Benedictsen 1924; Senn 1990; Stukas 1966).

Lietuviai bunda

Atmetus pusiau nacionalistines „bundančios Lietuvos“ interpretacijas, žinoma, išlieka „bundančių“ lietuvių fenomenas, kai žmonės staiga pasijuto esą susivieniję ne kokiu nors kitu pagrindu, o todėl, kad yra „lietuviai“. Kone visi, stebėję Lietuvos kelią į nepriklausomybę, pabrėžia ypatingą tų įvykių emocingumą (Lieven 1994; Senn 1990; Vardys, Sedaitis 1997). Sąjūdžio surengtos šimtatūkstantinės demonstracijos aiškiai parodė, jog kalbos apie nepriklausomybę ir suverenitetą turėjo stiprų semantinį rezonansą plačiausiuose gyvenotojų sluoksniuose. Mūsų informantai, liepos 3 d. dalyvavę steigiamajame Sąjūdžio suvažiavime, vieningai šį įvykį apibūdina kaip vieną reikšmingiausių savo gyvenimo patirčių, kaip semantiškai ir emocingai intensyvių bei gilų epizodą. Vieni jį lygina su religiniu, kiti – su meilės potyriu, dar kiti aiškina, jog visus buvo įaudrinęs suvokimas, kad tiek daug žmonių dalijasi tuo, ką kiekvienas atskirai manė esant jam imtymiausia, asmeniškiausia, t. y. jo(-s) santykiu su tauta. Suvažiavime nebuvo žmonės pasakojo, jog viešai iškeltos sovietmečiu uždraustos prieškarinio Lietuvos trispalvės vaizdas jiems sukėlė panašius labai intensyvius jausmus, paskatinusius juos ir vėliau dalyvauti demonstracijose dėl nepriklausomybės. Šie pasakojimai turi nemažai panašumų su V. Kudirkos aprašytais išgyvenimais, kuriuos patyrė pirmą kartą skaitydamas „Aušrą“.

Toks masinis emocinis rezonansas į tautos ir jos nepriklausomybės siekius reikalauja tam tikro paaiškinimo. Viena iš galimų interpretacijų būtų pagalbon pasitelkus tokias sąvokas kaip „natūralūs“, „prigimtiniai“, tautiniai jausmai, kurie esą tokie stiprūs, kad niekas negalys jų sustabdyti. Panašią interpretaciją pateikė A. M. Benedictsenas (1924), ją galima išgirsti ir šiandieninėje Lietuvoje. Tačiau tokios sąvokos kaip *emocijos* ar *natūralumas* pačios yra ištyrimo reikalingos „juodosios dėžės“ (Latour 1999). Nei „emocingumas“, nei „natūralumas“ neegzistuoja patys savaime, o veikia seka tam tikromis naratyvuose, veiksmuose, istorijoje, struktūrose ir praktikoje tarsi įmontuotomis trajektorijomis. Panašaus „įmontavimo“ pavyzdys galėtų būti nacionalinio identiteto Sovietų Sąjungoje koncepcijos.

Nuo pat Sovietų Sąjungos įkūrimo vadinamasis „nacionalinis klausimas“ buvo viena iš rimčiausių maksizmo-leninizmo teorijos problemų (Connor 1984; d'Encausse 1987). Šiuo klausimu išsiskyrė jau Lenino ir Stalino nuomėnės. Leninas įrodinėjo, kad iš pradžių reikia išlaisvinti tautas, kad paskui būtų išsilaisvintas proletariatas, o Stalinas, priešingai, teigė, jog, norint proletariata išlaisvinti, būtina tautas sunaikinti. Atrodo, kad tautiškumo problema Sovietų Sąjungoje buvo sprendžiama šiuodu požiūrius ar taktikas šizofreniškai suplantant į viena. Įstatymai, politinė retorika ir organizacinė struktūra buvo sufokusuota į tautinius ir kultūrinius subjektus; kita vertus, šiuos esinius faktiškai buvo draudžiama kaip nors „garbinti“ ar suveiksminti. Šį paradoksą tiksliai

išreiškia garsusis Stalino posakis, kad *nacionalinės kultūros turėtų būti nacionalinės savo forma, bet socialistinės savo turiniu*.

Vis dėlto tautinė kultūra yra gerokai komplikuočiau nei tai sugebėjo nusakyti Stalino aforizmas. Pasak Homi K. Bhabha, esama skirtumo tarp tradicijos iškarpu, trupinėlių, fragmentų *kolekcionavimo pedagoginiais tikslais* ir kasdienio gyvenimo bei kaskart naujo *performatyvaus tautos įveiksminimo* (Bhabha 1994). Nacionalinė Sovietų Sąjungos politika atvėrė kelią pedagoginių tautos aspektų plėtotei, bet rūsčiai baudė dėl performatyvaus jos suveiksminimo. Tradiciniai įvairių Sovietų Sąjungos regionų kostiumai, muzika, menai buvo demonstruojami per šventes, kurias transliuodavo sąjunginė televizija. Bet tuo pat metu tikrosios tautiškumą suveiksminančios praktikos, tokios kaip įvairūs ritualai ir pan., buvo draudžiami. Pavyzdžiui, Lietuvoje veikė istorijos, liaudies meno ir kt. institutai ar jų padaliniai, kurie rengė ekspedicijas ir dokumentavo „tradicinės lietuvių kultūros“ kalbą, papročius bei istoriją. Ir sykiu tikrasis šios kultūros suveiksminimas buvo uždraustas ir žiauriai baudžiamas. Tačiau žmonės, net rizikuodami darbu ir karjera, apeidavo draudimus. Antai XX a. 8–9-ajame dešimtmetyje atokiose ir slaptose vietose buvo atkuriamos „pagoniškos“ Joninių apeigos, o profesionalūs etnologai jose dalyvaudavo kaip ritualų specialistai (Čiubrinskas 2000). Tuo laiku taip pat tapo populiarios „tradicinės jungtuvės“, kurių metu jaunos poros vilkėdavo rekonstruotais „pagonišku laikų“ rūbais.

Kai dėl nacionalinės istorijos, tai oficiali jos versija teigė, kad, žinoma, tik Sovietų Sąjungoje lietuvių liaudis tapo suvereni ir nepriklausoma. Tuo tarpu siaubingos prieškario ir pokario deportacijos, itin nedemokratiškas Lietuvos „įstojimo“ į Sovietų Sąjungą būdas buvo absoliučiai nutylimi (plačiau apie tai žr. Rudys 1991). Vis dėlto ir sovietinė Lietuvos istorijos versija pasakojo apie tai, kokią grėsmę praeityje lietuviams kėlė kryžiuočiai, XVII–XVIII a. – lenkų bajorija, o Nepriklausomybės laikais – vokiečiams atsidavę kapitalistai (Navickas 1971). Vadinasi, vis dar buvo išsakomas tam tikras pamatinio naratyvo apie Lietuvą ir lietuvių variantas. Tyrinėjant „pogrindžio spaudą“ buvusiųose KGB archyvuose, matyti, kokia svarbi atrodė istorija bei istorinis pažinimas. Nelegali spauda kaltino sovietų Lietuvos administraciją dėl sufabrikuotų ar visai nutylėtų Lietuvos istorijos epizodų. Manipuliacijos istoriniais faktais pateikiamos kaip sovietų okupantų Lietuvoje vykdomos nutautinimo politikos, o KGB savo ruožtu nelegalių leidinių autorius kaltino dėl „piktavališko istorijos falsifikavimo siekiant apšmeižti tarybų valdžią“. Istorija, kaip ir prieš šimtą metų, buvo pagrindinis ideologinių kovų laukas, mažai kuo skyrėsi ir istorinės temos, gvildenamos nelegalioje spaudoje. Jas aptarinėję autoriai nebuvo profesionalūs istorikai, tad jų straipsniuose panaudojami istoriniai argumentai gerai atspindi bendrą to meto istorinę sąmonę.

Atvirame laiške Lietuvos komunistų partijos antrajam sekretoriui, kurį 1979 m. pasirašė keletas disidentų, komunistų partijai priekaištaujama dėl

Vytautui Didžiajam skirtų paminklų sunaikinimo. Laiške aprašoma būtoji Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės „nuo jūros iki jūros“ šlovė. Pasak laiško autorių, Lietuva dukart įveikė Maskvą XIV amžiuje ir todėl buvusi daug stipresnė valstybė už Rusiją, bent jau iki 1655 m., kai Rusijos armija pirmą kartą užėmė Lietuvą. Tuo istoriniu laiku Lietuva atliko savo istorinę misiją, gelbėdama Europą nuo totorių-mongolų, o rusus – nuo kryžiuočių (Jurevičius ir kt. 1979: 157). Šie argumentai (kaip ir istorinė istorijos traktuotė), regis, pasiskolinti iš sovietmečiu nelegalios 1936 metų leidimo A. Šapokos redaguotos Lietuvos istorijos, tačiau panašiu stiliumi diskutavo ir oficialūs istorikai. Kitaip tariant, ginčai tarp oficialios ir pagrindinės istorijos versijų vyko tik dėl tam tikrų istorijos interpretacijų teisingumo (t. y. dėl to, „kas ką iš tikrųjų įveikė“), tačiau diskusijų objektu niekuomet netapo istorinių subjektų, tokių kaip liaudis ar tauta, suvoktys. Dar vienas nelegalios spaudos leitmotyvas – nuo seno žinomas būgštavimas dėl lietuvių kalbos ateities, nes kalba, kaip ir istorinis pažinimas, laikoma lietuvių nacionalinio identiteto pamatu (Anonimas 1979).

Palyginti su XIX a. pabaigos svarstybomis, nelegaliosios spaudos ginčiuose su oficialiąja istorijos versija Sovietų Sąjungoje iškyla tik vienas visiškai naujas motyvas: pagrindžio spaudoje būgštaujama dėl etninių papročių ir tradicijų išlikimo. Prieš šimtmetį tai nebuvo aktualu, mat carinei administracijai nerūpėjo valstiečių kultūra – ji buvo laikoma nekenksminga. Tačiau šis motyvas yra įdomus dar ir todėl, kad kai kurias jau seniai kaime pamirštas tradicijas nuo 7-ojo dešimtmečio pabaigos imta atkurti ir atgaivinti miestuose. Tuo pat metu valstybės apmokami Lietuvos etnologai oficialiai rengė ekspedicijas ir ekspedicijas į atokiausius vienkiemius, norėdami kruopščiausiai ištyrinėti menkiausias senosios tradicijos ženklus (apie tai žr. Čiubrinskas 2000).

Tuo tarpu Biologijos ir Geografijos institutuose mokslininkai tyrinėjo žemišką Lietuvos „kūną“, t. y. jos kraštovaizdį, botaniką ir zoologiją. Devintojo dešimtmečio pradžioje šio darbo kulminacija buvo grandiozinis ir sunkiai įgyvendinamas projektas – sumanymas išsaugoti Lietuvos gamtą kaip sudėtinę integruotą visetą. Iš šios ginties schemos „vyriausiojo architekto“ rašinių matyti, kad ne pačią gamtą ketinta ginti. Ginties objektas greičiau buvo „gamtos sistemos“ ir socialinių grupių tam tikroje teritorijoje sąveika, nes konkretus kraštovaizdis laikytas „gamtinio-socialinio mechanizmo, formuojančio etnosą, teritorine išraiška“ (Kavaliauskas 1992). Šis glaudžios *etnoso*¹⁰ ir kraštovaiz-

¹⁰ *Etnoso* sąvoka buvo esminė sovietinėse etniškumo studijose. Trumpai etnosas gali būti apibrėžtas kaip tam tikroje teritorijoje gyvenanti, kultūros ir kalbos požiūriu gana stabili, savimonę turinti grupė. Savitoje evoliucionistinėje etniškumo raidos koncepcijoje buvo daroma prielaida, jog ši esatis pereina tokias evoliucijos formas kaip gentis, tauta ir pan. (Dragadzé 1980). Vis dėlto, žvelgiant iš nacionalistinės perspektyvos, etnosas yra niekas kitas kaip tik istorines transformacijas patiriantis radikalus herderiškojo *Volk* variantas.

džio sąveikos įsivaizdavimas yra labai artimas vizionieriškai lietuviškosios savivokos pradininko S. Daukanto „ekologinei antropologijai“ (žr. 3 nuorodą).

Archeologams ir istorikams, kurie taip pat dirbo vadovaudamiesi sovietine etnosu samprata, buvo leidžiama tyrinėti lietuvių „etnogenezę“. Marksistinio evoliucionizmo požiūriu tai reiškė lietuvių liaudies atsiradimo tyrinėjimus (Volkaitė-Kulikauskienė ir kt. 1987). Lietuvių lingvistai, žinoma, galėjo tęsti „seniausios indoeuropiečių kalbos pasaulyje“ tyrimus¹¹. Taigi net konspektyvi sovietmečiu vykdytų tyrinėjimų apžvalga rodo, jog šie tariamai griežtai aprašomieji mokslo darbai implicitiškai turėjo išsąnuosmetintą su identiteto problematika susijusių klausimų užtaisą. Tai aiškiai matyti ir iš šiuo aspektu nepaprastai įdomaus žurnalo „Science, Arts and Lithuania“, kuri Lietuvos mokslų akademija pradėjo leisti 1990 m.¹²

Apibendrinant galima būtų pasakyti, kad Sovietų Sąjungoje tautybių bei identitetų atžvilgiu vykdyta politika nulėmė, jog kai kurie lietuvių nacionalinio identiteto raiškos būdai buvo tapę nelegalūs, o tam tikros pasakojimo apie lietuvių versijos uždraustos. Tačiau nepaisant to, visi pasakojimo apie lietuvių komponentai, devintajame dešimtmetyje tapę tautinės savivokos pagrindu (tokie kaip unikali kalba, didvyriška praeitis, turtinga liaudies kultūra, o svarbiausia – savitas gamtos ir kultūros, tautos ir jos gamtinės aplinkos ryšys) egzistavo ir Sovietų Lietuvoje. Šie elementai buvo įkomponuojami į įvairius naratyvus bei praktikas, kurių dažnai imdavosi ir kurias laidavo tokios oficialios institucijos kaip mokslo institutai. Taigi „tautos mito“ versijos iš esmės buvo „išsileistos“ ir netgi puoselėjamos sovietinės sistemos „viduje“. Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos geografijos, gamtinių ypatybių, tradicijų ir kalbos tyrinėjimai taip pat buvo (nors, tiesa, ne vienintelis) būdas nuolat puoselėti, definuoti, iš naujo „atradinėti“ lietuvių tautą. Mūsų nuomone, galingas visuotinis pritarimas „Lietuvos bylai“, tarytum nežinia iš kur išnirusiai devintajame dešimtmetyje, buvo įmanomas būtent todėl, jog lietuvių įsivaizduojama bendruomenė, tegul ir keistais, slaptais pavidalais, niekada nenustojo gyvuoti.

Kita vertus, tauta ir „etnosas“ Sovietų Sąjungoje vaidino dvilypį vaidmenį. Evoliucionistiniu marksizmo-leninizmo požiūriu abi šios realijos turėjo il-

¹¹ Žr., pvz., labai įdomios knygelės „Užsienio svečių akimis: susitikimai su Tarybų Lietuva“ skyrių „Lingvistų keliai veda į Vilnių“ (Baltrėnas 1983).

¹² Štai kai kurių straipsnių pavadinimai: „Gamtos ateitis – Lietuvos ateitis“ (Pakalnis 1991), „Didysis „Lietuvių kalbos žodynas“ – tautos lobis“ (Valeckienė 1990), „Antropologinės lietuvių šaknys“. Iš čia pateikiamos citatos matyti, kad straipsnio išvadose yra siejamos istorija, archeologija, kraštovaizdis ir identitetas: „Surinkus daugiau antropologinių radinių, ypač iš Akmens amžiaus, vieni kiti lietuvių etnogenezės momentai bus aiškesni, mūsų žinios – tikslesnės, tačiau niekada nepakis idėja, jog mūsų šaknys Baltijos jūros pietryčių pakrantėje yra senos, gilios ir stiprios“ (Česnyš 1991: 10).

gainiui visiškai išnykti. Tuo pat metu jos buvo vienas svarbiausių struktūrinių Sovietų Sąjungos principų, kažkas, ką buvo būtina patvirtinti dokumentais ir užregistruoti ir kas faktiškai legitimavo sovietines respublikas bei autonomines sritis valdančią administraciją. Tai buvo šizofreniška vienovė, ir galbūt kaip tik šia leistino ir draustino, žinomo ir nežinomo žaisme bei sąveika aiškintina ta stipri emocinė reakcija į tautos bylą, nustebinusi tiek pašalinius stebėtojus, tiek pačius jos dalyvius.

Taigi atrodo, jog Lietuvoje mįslingas tautos konceptas buvo be perstojo apauginamas vis naujomis reikšmėmis. Jų raidą įmanu atsekti nuo V. Kudirkos ir kitų tautos kūrėjų 1880-aisiais iki išstvermingų tautos gynėjų 1990-aisiais. Bet kas gi tuomet tai yra – kas yra visą šį judėjimą aplink save išukanti tauta?

Tautos prigimtis?

Stalino nuomone, ideali valstybė turėtų būti nacionalinė savo forma ir socialistinė savo turiniu. Įdomu, kad tai atvirkštine žodžių tvarka išsakytas Mussolinio, kuriam, beje, antrino ir prieškario Lietuvos prezidentas Antanas Smetona, požiūris: fašistinė valstybė yra tautos forma, o pati tauta yra fašistinės valstybės turinys (Sabaliūnas 1972: 29–30). Nė vienas iš šių samprotavimų apie formą ir turinį neapima tautos tvėrmės ir podraug be perstojo vykstančio jos išradimo, įtikinamai demonstruojamo lietuvių tautos atveju. Taigi reikėtų, šiaip ar taip, pasižvalgyti ir kitokių aiškinimų. Antropologinėje ir istorinėje literatūroje gerai žinoma, jog esama daugybės įvairių nacionalizmo variantų (Greenfeld 1992; Kapferer 1989). Atrodo, kad nacionalizmo plitimo istorija (Anderson 1991; Smith 1992) leido prieiti prie dar vienos bendros išvados: nors „tautai“, ją savindamiesi, įvairūs žmonės suteikia skirtingą turinį, tačiau pati tautos samprata ima plisti tarsi savaime, vos tik visuomenė tampa „moderni“. Taigi yra būtinas toks tautos supratimas, kuris paaiškintų ją kaip savitą „modernių visuomenių“ fenomeną ir sykiu įgalintų analitiškai suvokti nuolatinį jos turinio kitimą, pademonstruotą šioje bei kitose studijose.

Visa tai sunku įgyvendinti, jei, kaip Stalinas, Mussolinis ir, tiesą sakant, visas pluoštas nacionalizmo teorijų, į „tautą“ žvelgiame kaip į paprastą ženklą, kažką, kas tarpininkauja tarp specifinio turinio ir formos. Priešingai, siūlytume įsivaizduoti tautą esant visai kitos rūšies esatimi. Ją turbūt parankiausia laikyti metaženklu, t. y. semantine funkcija, kuri aplink save organizuoja bei sistemina ištisas kitų ženklų grupes (Levi-Strauss 1987). Šią idėją pristatysime pasinaudodami ilgoka C. Levi-Strausso citata, tik garsiajame *manos* aiškinime žodį *mana* pakeisime *tauta*:

„Manau, kad *tautos* tipo sąvokos... bendriausios funkcijos požiūriu... yra ne kas kita kaip *signifiant flottant*... *Tautą, wakan, orenda* ir kitas to paties tipo sąvokas suprantu kaip sąmoningą išraišką *semantinės funkcijos*, kurios

vaidmuo – įgalinti simbolinį mąstymą veikti nepaisant jam būdingo prieštaravimo. Tatoi paaiškina tariamai neišsprendžiamas antinomijas, priskiriamas *tautos* sąvokai, kurios priverstė sutrikti etnografus...: galia ir veiksmas, kokybė ir būseną; daiktavardis, būdvardis ir veiksmažodis tuo pat metu; abstraktumas ir konkretumas, visuotinumas ir lokalumas. Ir iš tiesų *tauta* yra visa tai sykiu; tačiau argi ne todėl, kad, būdama ne vienu kuriuo iš šių dalykų, o tiesiog forma, ar, tiksliau, gryniausiu simboliu, ji ir gali įgauti bet kokią simbolinį turinį? Kiekvienos kosmologijos simbolių sistemoje ji yra *nulinė simbolinė vertė*, t. y. tėra ženklas, rodantis, kad būtina simboliniui turiniui papildyti signifikato turėtąjį ir kad jis gali būti bet kokia vertė... “

(Levi-Strauss 1987: 63–64).

Atrodo, kad šis *manos* apibūdinimas galioja ir tautai, tad kliaudamiesi Levi-Strausso analize teigtume, jog tautos samprata iš esmės tėra gryna forma, modernybės kosmologijoje funkcionuojanti kaip *signifiant flottant*. Tai paaiškina, kodėl gana stabilūs tautos naratyvai, būdami tik forma, gebėjo išlaikyti simbolinį turinį, t. y. identitetą, ilgiau nei šimtą metų. Lietuvoje tai galima pasakyti ir apie pirmuosius nacionalistus, kuriuos Benedictsenas sutiko 1880-aisiais, ir apie sociologus, kurių klausimyno svarstymu pradėjome šį straipsnį.

Jei mūsų analizė yra teisinga, tuomet aišku, kodėl vadinamosios komunistinės Rytų Europos visuomenės, priešingai oficialiai skelbtam tikslui, tik dar labiau sustiprino simbolinę nacijos galią nuo Baltijos iki Balkanų. Įsakmiai paskelbusios, kad imasi modernizuoti, desakralizuoti ir atkerėti pasaulį, jos galiausiai tik suteikė galios ir mistifikavo vieną iš pamatinių modernybės idėjų: sampratą, jog socialinio, kultūrinio, politinio ir gamtinio pasaulio organizatorė yra tauta¹³.

Ir vis dėlto tautos sąvoka apima daugiau nei vien skirstymą į kategorijas ar reikšmių organizavimą kartais šizofreniškai atrodančiais būdais. Istorinė Rytų Europos raida rodo, jog tautos idėja, kaip ir visos kitos *mana* tipo sampratos, gali iš tiesų veiksmingai kurti socialinę magiją (Bourdieu 1982). Lietuvos iškilimas 1991 metais daugeliu atžvilgių buvo dar 1880-aisiais puoselėtų svajonių realizacija. Ji tapo suverenia valstybe, identiteto požiūriu vieninge ne nei bet kada anksčiau nuo to meto, kai atsirado modernios Lietuvos idėja.

Iš anglų kalbos vertė Daiva Stanevičiūtė

¹³ Slovėnų filosofas Slavojus Žižekas, pažįstantis postkomunistinį nacionalizmą iš vidaus, tą patį teiginį performulavo Lacano teorijos kalba: modernių nacionalizmų šerdis yra tuščias „tautinis Daiktas“ (Žižek 1993).

Verstas sutrumpintas Andreas Roepstorff ir Aušros Simoniukštytės straipsnis „Cherishing Nation’s time and Space – the Tradition Maintaining Lithuanian Identity“, pasirodysiantis leidinyje Ton Otto and Poul Pedersen (eds.). *Anthropology and the Revival of Tradition*, Aarhus University Press, 2002.

Literatūra

- Aleksandravičius E. 1993. *XIX amžiaus profiliai*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Anderson B. 1991. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Anonimas 1979. Teisybės ieškant. Anoniminis Lenkijos lietuvių skundas, *Lietuvos ypatingasis archyvas*, b. 47753/3.
- Baltrėnas V. (sud.). 1983. *In the eyes of foreign guests. Meetings with Soviet Lithuania*. Vilnius: Mintis Publisher.
- Benedictson A. M. 1924. *Lithuania “the awakening of a nation”. A Study of the past and present of the Lithuanian people*. Koebenhavn: Egmont H. Petersens Kgl. Hof-Bogtrykkeri.
- Bhabha H. K. 1994. *The location of culture*. London & New York: Routledge.
- Bourdieu P. 1982. Identity and Representation: Elements for a Critical Reflection on the Idea of Region, *Language & Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Česnys G. 1991. Anthropological Roots of Lithuanians, *Science, Arts and Lithuania* 91: 4–10.
- Čiubrinskas V. 2000. Identity and the Revival of Tradition in Lithuania: an Insider’s View, *FOLK, Journal of the Danish Ethnographic Society* 42: 19–41.
- Connor W. 1984. *The National Question in Marxist-Leninist Theory and Strategy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- d’Encausse H. C. 1987. *The Great Challenge. Nationalities and the Bolshevik State 1917–1930*, vertė N. Festinger. New York: Holmes & Meier.
- Daukantas S. 1929. *Darbay senuju Lituwiau yr Zemaycziu* (Lietuvos universiteto bibliotekos leidinys). Kaunas: „Spindulio“ bendrovės spaustuvė.
- Daukantas S. 1995. *Istorija Žemaitiška*. Vilnius: Vaga.
- Dragadze T. 1980. The place of ‘ethnos’ theory in Soviet anthropology, Gellner E. (sud.). *Soviet and Western Athropology*: 161–170. London: Duckwort.
- Eckardt J. 1869. *Die baltischen Provinzen Rußlands. Politische und kulturgeschichtliche Aussäße*. Hannover – Döhren: Verlag Harro v. Hirschheydt.
- Geertz C. 1966. Religion as a Cultural System, *The Interpretation of Cultures*: 87–125. Basic Books.

- Greenfeld L. 1992. *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge Massachusetts: Harvard University Press.
- Hacking I. 1998. *Mad Travelers. Reflections on the Reality of Transient Mental Illnesses*. Charlottesville: University Press of Virginia.
- Jurevičius M., Sasnauskaitė L. ir kt. 1979. *Lietuvos ypatingasis archyvas*, b. 47753/3.
- Kapferer B. 1988. *Legends of People Myth of State. Violence, Intolerance and Political Culture in Sri Lanka and Australia*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Kapferer B. 1989. Nationalist Ideology and a Comparative Anthropology, *Ethnos* 54: 161–99.
- Kavaliauskas P. 1992. Towards the theory of landscape forming and protection, Vaitekūnas S. ir Minkevičius V. (sud.). *Geography in Lithuania*: 28–44. Vilnius: Geographical society of Lithuania.
- Kavolis V. 1994. *Epochų signatūros*. Vilnius: Vaga.
- Kelertas V. 1990. Nature and Culture in Prewar Lithuanian Consciousness, *Journal of Baltic Studies* XXI: 105–20.
- Landsbergis V. 1976. *Čiurlionio dailė*. Vilnius: Vaga.
- Latour B. 1999. *Pandora's hope: essays on the reality of science studies*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Levi-Strauss C. 1987. *Introduction to the Work of Marcel Mauss*, vertė F. Baker. London: Routledge & Kegan Paul.
- Lieven A. 1994. *The Baltic Revolution. Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence*. New Haven and London: Yale University Press.
- Miłosz O. V. d. L. 1919. Conférence du 29 Mars 1919, *Deux Messianismes Politiques*. Oeuvres Completes 13: 27–34. Paris: Éditions André Silvaire.
- Miłosz O. V. d. L. 1920. L'écueil de Vilna, *Deux Messianismes Politiques*. Oeuvres Completes 13: 152–157. Paris: Éditions André Silvaire.
- Navickas K. 1971. *The struggle of the Lithuanian people for statehood*. Vilnius: Gintaras.
- Pakalnis R. 1991. The Future of Nature is the Future of Lithuania, *Science, Arts & Lithuania* 91: 16–22.
- Rudis G. 1991. Kak my „vstupili“, Eidintas A. ir Rudis G. (sud.). *Novyj vzgliad na istoriju Litvy*: 135–143. Kaunas: Šviesa.
- Sabaliūnas L. 1972. *Lithuania in Crisis. Nationalism to Communism 1939–1940*. Bloomington: Indiana University Press.
- Schama S. 1995. *Landscape and Memory*. New York: Alfred A. Knopf.
- Senn A. E. 1966. *The great powers, Lithuania and the Vilna question 1920–1928*. Leiden: E. J. Brill.
- Senn A. E. 1980. Jonas Basanavicius. *The patriarch of the Lithuanian national renaissance*. Newtonville, Mass.: Oriental Research Partners.
- Senn A. E. 1990. *Lithuania Awakening*. Berkeley: University of California Press.

- Senn A. E. 1994. Čiurlionis: A Life, Goštautas S. (sud.). *Čiurlionis: Painter and composer. Collected Essays and Notes, 1906–1989*: 30–43. Vilnius: Vaga Publishers.
- Smith A. (sud.). 1992. *Ethnicity and Nationalism*. Leiden: E. J. Brill.
- Smith A. D. 1986. *The ethnic origin of nations*. London: Basil Blackwell.
- Sperber D. 1996. *Explaining Culture. A Naturalistic Approach*. London: Blackwell Publishers.
- Spitz D. R., Urban W. 1993. A Hindu Nationalist view of Baltic History, *Journal of Baltic Studies* XXIV: 295–298.
- Stukas J. J. 1966. *Awakening Lithuania. A study on the rise of Modern Lithuanian Nationalism*. Madison: The Florham Park Press.
- Valeckienė A. 1990. The Great “Dictionary of the Lithuanian Language” – National Treasury, *Science, Arts and Lithuania* 77–83.
- Van Reenan A. J. 1990. *Lithuanian Diaspora from Königsberg to Chicago*. Lanham: University Press of America.
- Vardys V. S., Sedaitis J. B. 1997. *Lithuania: the Rebel Nation*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Volkaitė-Kulikauskienė R. (sud.) ir kt. 1987. *Lietuvių etnogenezė*. Vilnius: Mokslas.
- Zizek S. 1993. *Tarrying with the negative*. Durham: Duke University Press.

Modern Lithuanian Identity: a Century of Re/creating Tradition

Andreas Roepstorff and Aušra Simoniukštytė

Summary

In the late 80's and early 90's Lithuania re-emerged forcefully on the European scene as one of the new states striving for recognition and independence. Before that, it was one of the Baltic republics within the Soviet Union for almost fifty years. The state “re-emerged” rather than “emerged”, since almost exactly a 100 years ago roots for a comparable common conception of the “Lithuanian nation” could be found.

The process of the formation of the modern idea of the Lithuanian nation was a complex interplay between observations and descriptions of outside scholars, including linguists and ethnologists who came to study and write about the “Lithuanians”, and local men of letters who looked on this epithet as a mark of self-identification.

The article attempts to identify the basic elements in the Lithuanian conception of national identity, especially the relationship to nature and the understanding of history. These narrative building blocks link, in a very particular way, the "Lithuanians" to time and space, to history and geography. Through the last century, they have, in various ways, been cherished and studied by Lithuanians themselves. This made it possible to articulate and express the abstract, virtual concept of the nation concretely by giving it an extension in time and in space. Thereby a semantic identity space was formulated not only for the nation, but also for those identifying with it. Apparently, this took place not only before and during the first period of independence from 1918 to 1940, but also during the period under the Soviet Union. In the late 1980s the Lithuanian identity had a peculiar existence. It was stable, relatively uncontested and shared by most Lithuanians, and at the same time it was partly 'private' and 'illegal' within the Soviet Union. This shared notion was, it is argued, a necessary prerequisite for the common focus on the national cause. The basic elements in the conception of the Lithuanian identity have, however, remained constant. The virulent historical and political processes in the region have meant that the last century has seen an almost uninterrupted re-invention of tradition, seen as another constant element in the national identity.

The Lithuanian case demonstrates how rather unchangeable narratives of the nation, in themselves pure form, have been able to attract symbolic content, i.e. identity, through a period of more than 100 years. This seems to be a general, albeit somewhat extreme, case of a phenomenon common to imaginations of nations: they remain constant, and at the same time constantly change.

We propose that the nation should be thought of as an entity which may be seen as a metasign, a semantic function that organises a whole set of other signs around it, not unlike the interpretation that Levi-Strauss assigns to 'mana'. There is, however, more to the nation than simply categorising and organising. The actual historic development of Eastern Europe demonstrates that the idea of the nation, as all other proper concepts of the mana type, can indeed do effective social magic. The Lithuania emerging in 1990 is in many ways a realisation of the national dream formulated in the 1880's. It is a sovereign state that in terms of identity is more homogeneous than it ever was since the idea of a modern Lithuania arose.

Gauta 2001 m. vasario mėn.